

Аналіз особливостей особистісного розвитку учнів допоміжної школи, які обмежують їхню здатність до самовиховання

Стаття присвячена проблемі особистісного розвитку розумово відсталих підлітків. Встановлено, що успішна соціалізація особистості обумовлена її здатністю до самовиховання. Розумово відсталі підлітки мають особливості розвитку “Я-образу”, які обмежують їхню здатність до самовиховання.

Ключові слова: розумово відсталі підлітки, самовиховання, “Я-образ”, особистісний розвиток.

Статья посвящена проблеме личностного развития умственно отсталых подростков. Выявлено, что успешность социализации личности обусловлена ее способностью к самовоспитанию. Умственно отсталые подростки имеют особенности развития “Я-образа”, что ограничивают их способность к самовоспитанию.

Ключевые слова: умственно отсталые подростки, самовоспитание, “Я-образ”, личностное развитие.

Актуальність і доцільність дослідження. Важливою проблемою суспільства є підготовка випускників шкіл до самостійного життя та праці у сучасних умовах суспільних відносин. Перед психолого-педагогічною наукою стоїть завдання створення таких технологій, які б підвищували рівень соціальної адаптації випускників.

Успішність соціальної адаптації випускника залежить не тільки від наявності знань, умінь і навичок, а й від того, наскільки зрілою є його особистість, наскільки він усвідомлює власні якості, здібності, потреби, наскільки він є спроможним використовувати сильні сторони свого “я” і справлятися зі своїми недоліками. Випускник має вміти не тільки враховувати обставини життя, а й бути здатним ці обставини співвідносити з якостями своєї особистості, тобто бути готовим до самовиховання і вміти реалізувати цю готовність.

Для досягнення цієї мети у загальній педагогіці застосовуються засоби впливу, за яких потреба самовдосконалення стає актуальною для вихованців. Якщо педагогу вдається активізувати в учнів потребу свідомого формування власної особистості, тоді істотно підвищується ефективність навчально-виховної роботи, тобто виховний вплив на школярів стимулює їх до самовиховання.

Самовиховання – це саморозвиток індивіда, який відбувається згідно його інтересів та суспільних вимог, які ставляться перед ним.

Учні допоміжної школи через порушення пізнавальної активності, емоційно-вольової сфери, загальну особистісну незрілість потребують такого психолого-педагогічного впливу, який би враховував особливості їхнього розвитку, формував у них уміння співвідносити обставини життя з власними можливостями, змінюватися відповідно до свідомо поставленої мети, сформованих ідеалів і цінностей.

Проблема самовиховання з особливою актуальністю постає перед допоміжною школою, оскільки її вихованці мають досить глибокі порушення в психофізичному розвитку. Відповідно до Концепції державного стандарту початкової освіти дітей із психофізичними вадами допоміжна школа має створити умови для досягнення соціальної зрілості кожним учнем, розвитку їхніх здібностей, залучення до соціально-вартісної активної діяльності, формування системи знань, умінь, навичок і рис характеру, які уможливають їхнє повноцінне життя в соціальному середовищі.

Учні допоміжної школи через порушення пізнавальної активності, емоційно-вольової сфери, загальну особистісну незрілість потребують такого психолого-педагогічного впливу, який би враховував особливості їхнього розвитку, формував у них уміння співвідносити обставини життя з власними можливостями, змінюватися відповідно до свідомо поставленої мети, сформованих ідеалів та цінностей.

Тому стимуляція самовиховання розумово відсталих учнів є необхідною складовою виховного процесу, яка підвищує активність, самостійність і прагнення дотримуватися моральних норм і після закінчення школи.

У спеціальній педагогіці окремі аспекти самовиховання розглядались при вивченні проблеми морального розвитку особистості розумово відсталих учнів (М.М.Буфетов, В.М.Синьов, О.М.Вержиковська, А.М.Висоцька, О.В.Гаврилов, І.В.Татьянчикова та ін.), організації процесу виховання у допоміжній школі (М.П.Долгобородова, В.О.Липа, І.Г. Єременко та ін.).

Реалізація самовиховання, на нашу думку, є можливою за умови впровадження у виховний процес допоміжної школи системи педагогічних заходів, спрямованих на формування в учнів потреб і умінь самопізнання і саморозвитку. Потреба у вдосконаленні власного “я” в учнів допоміжної школи спонтанно не виникає, а отже, потребує спеціального педагогічного керівництва.

Метою даної статті є виявлення особливостей “я-образу” розумово відсталих підлітків як основної передумови їхньої здатності до самовиховання.

Аналіз дослідження проблеми свідчить про те, що внутрішня готовність до самовиховання підлітків – це усвідомлення учнями свого способу життя, свого “я”, його позитивних і негативних сторін, адекватність самооцінки, що забезпечується достатнім рівнем глибини, диференційованості та випуклості “я-образу”; знанням і вмінням використовувати засоби самовиховання, вмінням докласти зусиль на шляху самовдосконалення.

У розробці методики вивчення здатності до самовиховання у розумово відсталих підлітків виходили з того, що самовиховання полягає у формуванні та розвитку позитивних рис власної особистості та викоріненні негативних її рис. Здатність до самовиховання значною мірою залежить від глибини “я-образу”.

Глибина “я-образу” визначається як уміння підлітка описати власну особистість за різними модальностями “я-образу” (“моральне-я”, “фізичне-я”, “інтелектуальне-я”, “емоційне-я”, “трудова-я”), при цьому виділивши як позитивні, так і негативні риси та обґрунтувати, чому саме таким він себе вважає.

Вивчення уявлень розумово відсталих підлітків проводилось за такими модальностями “я-образу”: “моральне я”, “інтелектуальне я”.

Передусім зверталась увага на такі показники:

- 1) здатність обґрунтувати приписані собі риси;
- 2) співвідношення усвідомлення позитивних і негативних рис в “я-образі”.

Поєднання цих показників дозволило виділити глибину “я-образу”:

- низький (0) – підліток не виділяє якості даної модальності “я-образу”;

- середній (1 (+)) – підліток описує власні позитивні риси, ситуативно або поверхово пояснює їх наявність (“Я добрий, бо добре поведжуся”);

- середній (1 (-)) – підліток описує власні негативні риси, ситуативно або поверхово пояснює їх наявність (“Я не розумний, бо мені важко розв’язувати приклади”);

- порівняно високий (2(+)) – підліток описує власні позитивні риси, аргументовано доводить їх наявність (“Вважаю себе ввічливим, бо завжди вітаюся з людьми, говорю, коли треба “дякую”, “будь ласка”);

- порівняно високий (2(-)) – підліток описує власні негативні риси, аргументовано доводить їх наявність (“Забудькувата, бо завжди забуваю щось важливе”), де цифрою позначається глибина самоусвідомлення, знак (+) означає усвідомлення позитивної якості, а (-) – негативної.

Розглянемо особливості опису підлітками власної особистості, тобто, глибини “я-образу”.

Результати вивчення глибини “я-образу” розумово відсталих підлітків представлено на рис. 1.

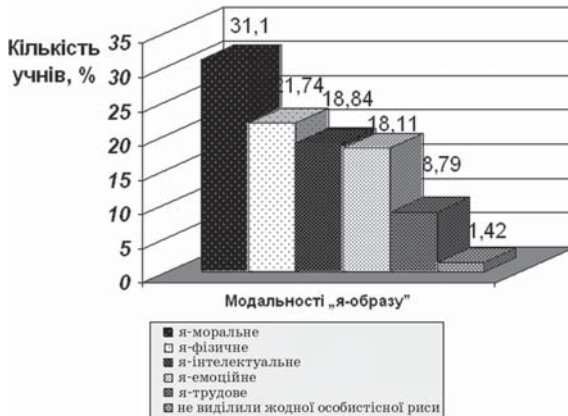

Рис.1. Дані про глибину “я-образу” розумово відсталих підлітків

Як видно з рисунка, описуючи власну особистість, головну увагу розумово відсталі підлітки акцентують на моральних рисах (31,1%). Вони називають себе “добрими”, “чесними”, “неввічливими”, “чужими” та ін.

Великого значення досліджувані надають фізичним рисам (21,74%). Підлітки називають себе “сильними”, “низькими”, “товстими”, “хворобливими” та ін.

Приблизно однакова кількість учнів звертають увагу на власні інтелектуальні та емоційні риси (відповідно 18,84% і 18,11%). Вони характеризують себе як “розумний”, “нерозумний”, “неуважний”, “відмінник”, “веселий”, “сумний”, “плаксивий”, “щасливий” та ін. На трудові риси особистості вказують 8,79% респондентів. Найчастіше учні називають себе “трудолюбивими”, “роботящими”, “нетрудолюбивими” та ін.

Не змогли виділити в собі ніяких особистісних рис найменше підлітків (1,42%).

Разом з тим, порівняно високий рівень глибини “я-образу” показують 20,28% респондентів, які здатні не тільки назвати власні особистісні риси, а й обґрунтувати їх наявність у себе.

Середній рівень глибини “я-образу” мають 77,49% підлітків. Це учні, які називають власні особистісні риси, але їхні пояснення щодо наявності у себе цих рис є ситуативними, неповними. До цієї групи віднесені досліджувані, які, називаючи риси власної особистості, не здатні пояснити, чому саме такими себе вважають.

Низький рівень глибини “я-образу” виявлено лише в 1,45% школярів. Це учні, які взагалі не можуть назвати риси власної особистості.

Зупинимося детальніше на глибині усвідомлення підлітками особистісних рис кожної модальності “я-образу”.

Глибина “я-морального” розумово відсталих підлітків представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

**Дані про глибину “я-образу” розумово відсталих підлітків
(усвідомлення “я-морального”)**

Глибина усвідомлення позитивних та негативних моральних рис	К-сть учнів (з 138)	% учнів
Підліток взагалі не виділяє моральних рис в “я-образі”	18	13,04
Підліток описує власні позитивні риси, ситуативно або поверхово пояснює їх наявність у себе (1 (+))	26	18,8
Підліток описує власні негативні риси, ситуативно або поверхово пояснює їх наявність у себе (1(-))	8	5,8
Підліток описує власні позитивні риси, усвідомлює їх наявність у себе (2 (+))	5	3,6
Підліток описує власні негативні риси, усвідомлює їх наявність у себе (2 (-))	4	2,9
Загальна кількість підлітків, які описують “я-моральне”	43	31,1

Як видно з таблиці, взагалі не виділяють моральних рис в “я-образі” 13,04% учнів.

Підлітки, які акцентують увагу на своїх моральних рисах, у переважній більшості (24,64%) недостатньо їх усвідомлюють. Кількість недостатньо усвідомлених позитивних моральних рис (18,84%) значно переважає кількість негативних (5,8%).

Якісний аналіз відповідей підлітків, які недостатньо усвідомлюють названі ними риси, дав можливість відзначити такі особливості глибини їхнього “я-морального”:

1) описуючи власні моральні риси, 32,35% підлітків надають переважно ситуативні пояснення їх наявності у себе: “Я охайна, бо коли сказали застелити постіль, я застелила” – С.Ю., 7кл.; “Я сміливий, бо вже не боюся вночі” – Ю.В., 6 кл.;

2) 23,53% досліджуваних вказують на моральну рису, пояснюючи її наявність у себе за допомогою опису поведінки, в якій вона проявляється: “Швидкий, бо завжди поспішаю” – О.В., 8кл.;

3) 20,59% підлітків неадекватно пояснюють наявні у себе моральні риси: “Я уважний, бо тихо сиджу на уроках” – А.С., 8 кл.; “Я трудолюбивий, бо розумний” – П.А., 7 кл.;

4) 14,71% учнів пояснюють наявність у себе певних моральних рис за допомогою слів-синонімів, слів-антонімів, а також через заперечення наявності у себе прямо протилежної риси: “Я добрий, бо я хороший” – К.О., 7 кл.; “Я чесна, бо я ж не брехуха” – Л.К., 6 кл., “Я не лінива, бо все роблю” – Л.Н., 7 кл.;

5) деякі досліджувані (5,88%), приписуючи собі певну моральну рису, не здатні пояснити, чому себе таким вважають. На питання “Чому ти себе таким вважаєш?” досліджувані відповідають: “Не знаю”, “Бо я такий”, “Бо так треба”;

6) в одному випадку (2,94%) учениця пояснює наявність у себе моральної риси за допомогою метафори: “Я добра, бо в мене світла душа” – Ю.В., 8кл. Вона не змогла обґрунтувати своїх думок детальніше, що вказує на їхню поверховість.

Достатньо глибоким “я-моральне” виявлено у 6,5% підлітків. Зокрема, відзначають і обґрунтовують наявність у себе позитивних моральних рис 3,6%, негативних – 2,9% досліджуваних.

На відміну від підлітків, які недостатньо осмислюють “моральне-я”, учні, які усвідомлюють власні моральні риси, здатні детально обґрунтувати, чому вважають себе такими, навести приклади зі свого життя: “Я щедрий, бо завжди ділюся. Зі своїм другом, наприклад, можу поділитися чи бутербродом, чи дати щось інше, якщо попросять” – К.І., 8 кл.; “Я лінива, бо в мене таке буває, що я нічого не хочу робити, не хочу йти на уроки, прибирати, краще б мене ніхто не заставляв нічого робити” – І.А., 8 кл.

Як показали результати спостереження, школярі, які не достатньо усвідомлюють названі моральні риси, майже не проявляють їх у поведінці, яка часто навіть суперечить тому, що приписують собі учні. Підлітки, які адекватно обґрунтовують наявність у себе певних моральних рис, більшою мірою підтверджують їх поведінкою.

Необхідно відзначити, що іноді, приписуючи собі негативні моральні риси, підлітки також не проявляють їх у поведінці. Зокрема, один із учнів відносить до “я-реального” таку негативну рису як впертість. Пояснення було таким: “Я впертий, бо коли мені щось кажуть, я слухаю, але роблю по-своєму” – А.І., 8кл. Детальніше дослідження показало, що дана риса приписана учнем собі після того, як учитель назвав його таким під час уроку. Більшість інших випадків включення негативних моральних рис до “я-реального” також зумовлена відповідними висловлюваннями педагогів, що свідчить про високу сугестивність та неадекватну неемансиповану самооцінку розумово відсталих підлітків.

Аналізуючи співвідношення позитивних та негативних моральних рис, які відзначають у власному “я” розумово відсталі підлітки,

можна відзначити переважання позитивних рис. При цьому досить часто наявність позитивних рис досліджувані доводять через відсутність у себе прямо протилежних негативних рис: “Я не лінивий, бо підмітаю ділянку біля школи, допомагаю мамі” – О.С., 7 кл.; “Я ввічлива, бо не грубіяню, не кричу” – В.Н., 8 кл.

Аналогічні дані виявлені і за допомогою методики “Незакінчені речення”. Переживання наявності у себе негативних моральних якостей підлітки виявляють, закінчуючи речення: “Ніхто не знає, що я не зла” – Л.Р. – 7 кл.; “Ніхто не знає, що я добрий, бо мене не люблять” – О.Ж., 8 кл.

Очевидно, подібні висловлювання школярів зумовлені упередженим ставленням оточуючих до їхньої особистості. Часто дорослі вказують на негативну поведінку підлітків, карають, а їхні позитивні риси залишають без уваги, що відповідним чином впливає на формування самосвідомості учнів, у яких виникає негативне самоставлення, переживання комплексу неповноцінності тощо.

Про “фізичне-я” здатні розповісти 21,74% досліджуваних. Порівняно високий ступінь зацікавленості “я-фізичним” зумовлений особливостями підліткового віку, оскільки, по-перше, в цей період організм людини зазнає кардинальних змін, по-друге, виникає інтерес до протилежної статі.

Оскільки, описуючи власні фізичні риси, підлітки називають себе “високими”, “низькими”, “з довгим волоссям” тощо, а дані особливості не відносяться ні до негативних, ні до позитивних, відносимо їх до позитивних чи негативних, враховуючи ставлення самих підлітків до названих фізичних рис. Глибина “я-фізичного” розумово відсталих підлітків представлена у таблиці 2.

Таблиця 2

**Дані про глибину “я-образу” розумово відсталих підлітків
(усвідомлення “я-фізичного”)**

Глибина усвідомлення позитивних та негативних фізичних рис	К-ть учнів (з 138)	(%) учнів
Підліток взагалі не виділяє фізичних рис в „я-образі”	18	13,04
Підліток описує власні позитивні риси, ситуативно або поверхово пояснює їх наявність у себе (1 (+))	13	9,42
Підліток описує власні негативні риси, ситуативно або поверхово пояснює їх наявність у себе (1 (-))	9	6,52
Підліток описує власні позитивні риси, усвідомлює їх наявність у себе (2 (+))	5	3,62
Підліток описує власні негативні риси, усвідомлює їх наявність у себе (2 (-))	3	2,18
Загальна кількість підлітків, які описують “я-фізичне”	30	21,74

Із таблиці видно, що взагалі не виділяють фізичних рис в “я-образі” 13,04% учнів. Переважна більшість підлітків (15,94%) недостатньо усвідомлюють власні фізичні риси. Детальний аналіз табличних даних показує, що, роблячи вказівку на наявність у себе певних фізичних рис, більшість підлітків схильні звертати увагу на позитивні (9,42%). Негативні фізичні риси називають лише 6,52% підлітків.

Якісний аналіз відповідей підлітків, які недостатньо усвідомлюють названі ними риси, дав можливість відзначити наступні особливості глибини їхнього “я-фізичного”:

1) описуючи власні фізичні риси, найбільша частина підлітків (45,5%) пояснюють їх наявність, посилаючись на думку інших про себе: “Я гарна, бо хлопці мені це кажуть” – О.П., 8 кл.; “Я слабкий, бо мене всі жаліють і кажуть, що я слабенський” – С.Н., 6 кл. Такі дані свідчать про високу наявність розумово відсталих підлітків, низький рівень їх самоусвідомлення;

2) 27,3% учнів надають ситуативні пояснення наявності у себе певних фізичних рис: “Я сильний, бо віджимаюся на фізкультурі” – А.К., 6 кл.; “Я швидкий, бо швидше всіх натягаю протигаз” – О.Р., 7 кл.;

3) 13,6% учнів пояснюють наявність у себе певних фізичних рис за допомогою слів-синонімів: “Я товста, бо я жирна” – О.Г., 8 кл.; “Я красива, бо я дуже гарна” – Н.Ш., 6 кл.;

4) така ж кількість досліджуваних неадекватно пояснюють наявність у себе названих фізичних рис: “Я висока, бо я манекениця” – Ю.С., 6 кл.; “Я слабкий, бо худий” – В.К., 7 кл.; іноді взагалі не пояснюють. На запитання: “Чому ти себе таким вважаєш?” учні відповідають: “Тому, що це так і є”, “Бо так” тощо.

Достатньо глибоким “фізичне-я” виявлено у 5,8% підлітків. При цьому позитивні риси відзначають і обґрунтовують 3,62% учнів, а негативні – 2,18%.

Називаючи фізичні риси власної особистості, підлітки обґрунтовують їх наявність у себе: “Я висока, бо найвища в класі, і хто мене не знає, думають, що мені є 16 років” – О.П., 7 кл.; “Я трохи затовста, бо в мене зайва вага” – Н.А., 8 кл.; “Я слабкий, бо часто хворію і у мене збільшені лімфовузли” – С.П., 8 кл.

Слід відзначити, що вказівки підлітків на наявність у себе тих чи інших фізичних рис є правдивими. Результати спостереження за учнями виявили, що опис свого зовнішнього вигляду учнями (“високий”, “товстий”, “низький”) відповідає дійсності.

При дослідженні особливостей “фізичного-я” розумово відсталих підлітків виявлено, що на свою зовнішність звертають увагу переважно дівчата, і більша їх частина, описуючи себе, проявляють завищену самооцінку. Тоді, як хлопці, констатуючи переважно

рівень своєї фізичної сили, часто висловлюють невдоволене, критичне ставлення до власної слабкості. На нашу думку, такі дані пояснюються різними цінностями дівчат і хлопців та різними темпами психофізичного дозрівання дівчат і хлопців у підлітковому віці: хлопці, починаючи з 6-го класу, переважно нижчі за зростом, аніж дівчата, які виявляються іноді сильнішими фізично. Тоді, як у 8-х класах більшість хлопців вже є вищими та сильнішими за дівчат, що, відповідно, відображається на їхній самооцінці: старші підлітки називають себе “сильними”, “високими”, “не слабаками” тощо. Деякі учениці 8-х класів неадекватно називають себе “товстими”, “несимпатичними”, що свідчить про підвищення критичного ставлення дівчат до власної зовнішності у старшому підлітковому віці.

Отже, аналіз глибини “я-образу” розумово відсталих підлітків показав поверховість їхнього самоусвідомлення. При цьому у них переважає усвідомлення позитивних рис власної особистості. Усвідомлення досліджуваними негативних рис у власному “я” зустрічається значно рідше. Переважна кількість рис, приписаних собі учнями 6-8-х класів допоміжної школи, є недостатньо усвідомленими, ситуативними, часто нав'язаними.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Теорія виховання в контексті сучасності // Педагогічна теорія та педагогічний досвід: перспективи і розвиток: Матеріали конф. – Луцьк, 1999. – С.4-6.
2. Бондар В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності / В.І.Бондар. – К.: Рад.школа, 1988. – 128 с.
3. Матвеева М.П. Особливості “Я-образу” розумово відсталих підлітків: Дис. ...канд.псих.наук. 19.00.10 – К., 1994. – 163 с.
4. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі. Навч.-метод.посібник / М.Й. Боришевський, С.Г. Музичук, В.В. Антоненко та ін. – К.: ІЗМН, 1999. – 190 с.
5. Синёв В.Н. Особенности воспитания учащихся вспомогательной школы // Воспитательная работа во вспомогательной школе / Под ред. В.Ф. Мачихиной. – М.: Просвещение, 1980. – С. 16-23.

Article is devoted a problem of personal development of mentally retarded teenagers. It is revealed, that success of socialisation of the person is caused by its ability to self-education. Mentally retarded teenagers have features of development of “ja-image” that limit their ability to self-education.

Keywords: mentally retarded teenagers, self-education, “ja-image”, personal development.

Отримано: 11.08.2010